

УДК 94:061.237:37(477.82) “1920/1930”

О. С. Каденюк

ORCID: 0000-0002-2173-6055

*Подільський державний аграрно-технічний університет Україна,
м. Кам'янець-Подільський*

І. М. Завадська

ORCID: 0000-0002-7680-9514

*Подільський державний аграрно-технічний університет Україна,
м. Кам'янець-Подільський*

Kadenyuk O.S.

*ScD in History, Professor of the Department of Historical and Social
Sciences and Humanities, State Agrarian and Engineering University in Podilya,
Ukraine, Kamianets-Podilskyi*

Zavadska I.M.

*PhD in History, Associate Professor of the Department of Historical and
Social Sciences and Humanities, State Agrarian and Engineering University in
Podilya, Ukraine, Kamianets-Podilskyi*

РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ У НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ ВОЛИНІ У 1920-X – 1930-X РР.

Religious communities in national cultural processes of Volyn in the 20s - 30s of the twentieth century

В статті аналізуються культурні та духовні процеси на території Східної Волині Радянської України та Західної Волині, яка входила до складу Речі Посполитої II після завершення Першої світової війни. Дослідження дає змогу стверджувати, що соціально-економічні процеси на Волині у міжвоєнний період були цікавим суспільним феноменом, коли українці на своїх етнічних землях в середовищі українців перебували в статусі іммігрантів. Лінія радянсько-польського кордону, що була межею протистояння, притягала до себе найактивніших учасників національно-визвольної боротьби, які вели її в нових умовах бездержавності, політичного й ідеологічного тиску, переслідувань та репресій з боку панівних режимів. Праця та діяльність у міжвоєнний період визначних політичних постатей доби УНР, релігійних, культурно-освітніх діячів на території Західної Волині мала доленосне значення не лише для населення регіону, але й для українського народу загалом.

Ключові слова: Волинь, Річ Посполита II, СРСР, православна церква, іммігрант, громадська організація, етно-національна політика.

The article analyzes the processes that took place in the cultural and spiritual sphere in the territory of Soviet Ukraine, Eastern Volyn, and Western Volyn, which was part of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth (Res Publica) after the end of the First World War.

In the XX century, the events of the centuries-old history of the Ukrainian people intertwined, which became a bunch of the most important milestones in the nation's fate, in the survival struggle for the state and independence. This century has concentrated in itself a powerful national liberation movement and attempts to obtain state independence, the tragedy of defeats, and the division of ethnic Ukrainian lands between different states, the national revival, and the formation of the state at the end of the century.

Volyn concerning the integrity of the Ukrainian lands played a special role due to its geopolitical position for a century.

In the context of all these events, the period of the 1920s and 1930s occupies a significant place for the western Ukrainian lands, including Volyn. Its lands were a reflection of the most tragic pages in the history of Ukraine. More than once they played an outstanding role in the history of the Ukrainian people, reflected in their fate. The defeat of the national liberation struggle in 1917 - 1921 and the tragic consequences of these events for Ukrainian statehood turned Volyn into a specific socio-political and geopolitical region. The events in these territories, as well as the policies of the governments of the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the USSR and the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, were decisive for the Ukrainian population living on ethnic Ukrainian lands and those in other countries.

Our research allows us to argue that the socio-economic processes in Volyn in the interwar period were an interesting social phenomenon when Ukrainians in their ethnic lands in the Ukrainian environment were in the status of immigrants. The line of the Soviet-Polish border, which was the limit of confrontation, attracted the most active participants in the national liberation struggle, who continued it in the new conditions of lack of statehood, political and ideological pressure, persecution and repression by the ruling regimes. The work and activities during the interwar period of prominent political figures from the time of the Ukrainian National Republic (UNR), religious, cultural and education figures in the territory of Western Volyn, were of crucial importance not only for the population of the region but also for the Ukrainian nation.

Volyn, despite the delimitation of the state border, remained the only region where the indigenous population lived compactly. Political and ideological pressure from the dominant regimes in the interwar years did not significantly affect the mentality of Volyn. The population of the region has preserved the Ukrainian language, Orthodox faith, spiritual and cultural traditions. Despite the confrontation between the political systems of the USSR and the Second Commonwealth, the people of Volyn treated the inhabitants living behind the region border with sympathy and liking. Therefore, immigrants who found themselves on Volyn lands adapted to the new environment without any particular problems. The local population often facilitated border crossings and provided temporary shelter. In Western Volyn, immigrants were not only quickly accepted into the new environment but also became the organizers of cultural and educational institutions and societies, leaders in political life.

If we take into account the fact that after the defeat of the liberation struggle, Western Volyn became a kind of political refuge for many of their participants, then the experience of their struggle in the new conditions was used to develop active socio-political activities in the region. Moreover, the intellectual and political elite was concentrated among immigrants. Therefore, in the environment of the relatively backward eastern Volyn territory, thanks to the work of immigrants from Naddniprianska Ukraine, the level of national consciousness rises, education develops, and educational work is activated. Individual immigrants from Naddniprianska Ukraine were selected by the local population as ambassadors and senators in the Polish parliament. They headed political organizations, Ukrainian cooperation, took an active part in the life of the region.

Local Enlightenment societies "Prosvita" played an important role in the cultural life of Volyn. Since a large part of the Naddniprianska Ukraine intelligentsia found themselves in immigration in Western Volyn, where the indigenous intelligentsia was relatively small, it mainly

organized the Enlightenment movement. In their programs and charters, - county societies "Prosvita". A characteristic feature of the first post-war years was the opposing trends in this process of the Polish and Ukrainian sides. The Polish regime, established on Volyn lands, was forced to reckon with such authoritative cultural and public associations as "Prosvita" at that time. The Ukrainians, who found themselves in the lands occupied by Poland, still cherished the hope of a possible entry into the new state formation with the preservation of their own national and cultural interests.

In July 1922 a congress of cultural and educational organizations of Volyn was held in Lutsk. The congress discussed the charter of the unifying center and the adoption of its name, namely: "Association of cultural and educational organizations of Volyn called "Volyn Prosvita". The commission to edit the statute included well-known Ukrainian figures in immigration, such as Ivan Vlasovskyi, Mykhailo Cherkavskyi, Serhii Miliashkevych. The congress expressed demands to the Polish authorities to open in Volyn the number of state Ukrainian schools, corresponding to the number of the Ukrainian population in the region. To achieve their goals, societies opened reading rooms, bookstores, cinemas, arranged lectures, laid out for ordinary people, published books, magazines, and the like. To spread education, primary and secondary schools were organized, funds were created to assist capable students.

It is advisable to compare the processes that took place in the cultural and spiritual sphere in the territory of Soviet Ukraine and Eastern Volyn. In fact, in the same period, the 30s, after the collapse of Ukrainization, the Soviet government began to actively pursue a national policy leading to the assimilation of the Ukrainian population. The slogan of culture "national in form, socialist, international in content", created in the formally "sovereign USSR, covered the comprehensive falsification of Ukrainian national culture with the widespread use of propaganda means of the press, school, theater, radio, etc., and inculcating Soviet patriotism with a lasting affirmation about the advanced role of the "great Russian nation."

Thus, again, the two political regimes that ruled in Volyn in the interwar period, despite the polarity of their ideologies in the field of cultural and national policy, carried out identical measures. Their ultimate goal was the assimilation of the Ukrainian population, the loss of their national identity, culture, language.

Thus, the integration of Western Volyn into the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, especially in the sphere of cultural and spiritual life, was contradictory and with great difficulty. Ukrainian public and cultural figures, a significant part of whom were immigrants from Prydniprov'ia, searched for ways of national-cultural coexistence in the political system of Poland. However, the course of the Polish authorities, which was taken to assimilate, militarize and catholicize the Ukrainian population, towards forced integration into the Polish state, sharpened Polish-Ukrainian relations more and more, giving rise to contradictions and conflicts.

Such a policy of the states that divided Volyn was caused by the situation at that time. Firstly, an attempt was made to enlist the support of the local population in carrying out political reforms and strengthening local positions, when the situation at the borders was still unsettled, and the states themselves were weakened by the consequences of the war. Secondly, the centuries-old confrontation for the Ukrainian flock determined the relationship between Catholic Poland and the Orthodox population of the eastern lands. Even though the Soviet leadership in the field of spiritual life announced a policy of atheism, and the Polish religious authorities in religious and spiritual life in the occupied lands took a course towards Catholicization, the opposition of these political regimes allowed the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church to arise and for some time to actively operate.

Keywords: Volyn, Second Polish-Lithuanian Commonwealth, USSR, Orthodox Church, immigrants, public organizations, ethnonational policy.

Волинь у відношенні до цілісності українських земель у продовж століття відігравала особливу роль завдяки геополітичному розташуванню. У

контексті усіх цих подій значне місце посідає період 20 - 30-х рр. для західноукраїнських земель, в тому числі і для Волині. Її землі були віддзеркаленням найбільш трагічних сторінок в історії України. Вони не раз відігравали непересічну роль в історії всього українського народу, що відбивалося на його долі. Поразка національно-визвольних змагань у 1917 - 1921 рр. і трагічні наслідки цих подій для української державності перетворили Волинь у специфічний суспільно-політичний та геополітичний регіон. Події на цих територіях, а також політика урядів Української Радянської Соціалістичної Республіки та СРСР і Другої Речі Посполитої були вирішальними для українського населення, яке проживало на етнічних українських землях та тих, хто опинився в інших країнах.

Проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що соціальні процеси на Волині у міжвоєнний період були цікавим суспільним феноменом, коли українці на своїх етнічних землях в середовищі українців перебували в статусі іммігрантів. Праця і діяльність у міжвоєнний період визначних політичних постатей доби УНР, релігійних, культурно-освітніх діячів на території Західної Волині, мала доленосне значення не лише для населення регіону, але й для українського народу.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності, що дозволили розглянути досліджувані явища на основі об'єктивних закономірностей, в їх внутрішньому взаємозв'язку та взаємодії з конкретними історичними умовами. Методологічним інструментарієм стали біографічний метод, завдяки застосуванню якого було уточнено і поглиблено малознані до цього факти біографій, діяльнісний підхід дав змогу прослідкувати життєві позиції досліджуваних діячів релігійних громад у національно-культурних процесах. Водночас використовувалися наступні методи: порівняльно-історичний, аксіологічний, хронологічний, аналізу та синтезу та ін., що дозволило зробити узагальнення, врахувати історичний контекст подій, уникнути політичних стереотипів та упереджень.

В сучасній історичній науці цій проблемі приділено достатньо уваги в працях К. Фотієва (Фотієв, К. 1997), В. Рожка, (Рожко, В. 1994), М. Кучерепи, (Кучерепа, М. 1997), О. Солов'я (Соловей, О. 2004), В.В.Ткачука (Ткачук В.В. 2010), І.Б. Скакальської (Скакальська І.Б. 2013), М.М. Гона (Гон М.М. 2011), Ю.В. Крамара (Крамар Ю.В. 2015) та інших. Однак, національно-культурні процеси та етно-національні особливості регіону, в основі яких була релігійна складова потребують подальшого дослідження. Особливе місце в цьому посідає православна церква, її діяльність по збереженню автохтонної ідентичності місцевого населення, як на території Польщі так і в тих регіонах, що увійшли до складу Радянського Союзу.

Тому метою написання статті є встановити, що Волинь належала до регіонів із надзвичайно строкатим національним і релігійним складом населення при повній перевазі українського, що потребувало від урядів вироблення особливих підходів до розв'язання проблеми міжнаціональних і міжконфесійних відносин; проаналізувати регіональні особливості процесу інтеграції Волині до складу Польщі і Радянського Союзу, визначити місце і роль учасників національно-культурних зрушень у 20-х-30-х роках ХХ ст., в умовах поділу Волинських земель радянсько-польським кордоном. Особливо це прослідковується в духовному житті українського населення та церковному будівництві на Волині.

Для забезпечення всебічного розкриття головних аспектів досліджуваної теми використано широкий комплекс загальнонаукових та спеціальних методів історичного пізнання. Основним методом дослідження був структурно-системний (міждисциплінарний) аналіз, який дав змогу вивчати тему крізь призму багатьох наук – історії України та Польщі, всесвітньої історії, історії міжнародних відносин, політології та соціології, культурології, етнології, правознавства тощо. Використано також загальнонаукові методи: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняльно-статистичний, історико-типологічний, проблемно-хронологічні методи індукції та дедукції. Їхня ефективність проявилася під час аналізу основних напрямів національної

політики Польщі і СРСР, її регіональних особливостей, проявів стосовно окремих національних груп населення;

системно-структурний метод. Системний аналіз основних складників національної політики дав змогу визначити її економічне, соціальне й політичне підґрунтя, показати вплив на розвиток суспільно-політичних процесів у міжвоєнній Польщі та Радянському Союзі;

статистичні методи. За їх допомогою здійснено аналіз із кількісних показників для характеристики й оцінки історичних явищ та процесів, що мали місце на території Волині у міжвоєнний період;

історико-типологічний метод. Його застосування виявилось ефективним у визначенні спільних та відмінних рис політики щодо національних меншин, яка реалізовувалася польським та радянським урядами упродовж міжвоєнного двадцятиліття

Становлення Української Автокефальної Церкви в Радянській Україні на початку 20-х років та загравання органів радянської влади з українським духовенством активізувало українізацію поодиноких церков на Західній Волині, яка опинилася в складі Польщі. Вороже відношення польської влади до національних домагань волинян навіть у сфері релігійних відносин, переслідування осіб, задіяних в цих процесах, лише загострювало боротьбу. Характерною ознакою боротьби за збереження позицій української церкви в Польщі було те, що захисниками національних інтересів в духовному житті виступали українські церковні діячі в імміграції. Саме іммігранти з Наддніпрянської України були ініціаторами створення Української Автокефальної Православної Церкви в Польщі.

Розвиток духовного життя на волинських землях проходив суперечливо і неоднозначно. На відміну від Галичини, де зближення інтересів католицької церкви в Польщі та греко-католицької в Західній Україні, проходило безконфліктно (Zavadskaya I. & Kadenyuk A. (52) 2019) у Західній Волині інтеграції в церковному житті між католицькою та православною церквами практично не відбувалося. Навпаки, польські власті, як і духовенство,

проводили насильницьке окатоличення православного українського люду. Свідченням цього є трагедія села Гриньки, Кременецького повіту. Узимку 1937-1938 р. польським корпусом охорони прикордоння і польською адміністрацією місцеві православні українці силоміць були навернені в римо-католицьку віру. Репресіями примусили змінити віросповідання 116 українців; подібні „ревіндикації душ” продовжувались в сусідніх селах - Юськівці, Білозірці, Манівцях (К истории Православной Церкви в Польше. 1937, с.40). Зближення української православної церкви на окупованих землях відбувалася швидше з державними інститутами влади ніж з католицькою церквою. У такій взаємодії були зацікавлені як польська, так і українська сторони. Побоюючись об'єднання православної церкви в Польщі з Російською православною церквою, польський уряд все більше й рішучіше почав підтримувати прихильників автокефалії, посиляючись на припинення в Москві канонічної церковної влади і недопустимість залежності православної церкви в Польщі від безбожної влади, під арештом якої знаходився патріарх і по вказівці якої діяв утворений в Москві Церковний комітет (Фотиев К. 1997, с.70).

Особливістю боротьби церкви за автокефалію було те, що в питаннях українізації церкви не було єдності і серед українського та російського духовенства в імміграції. Значна частина церковних діячів реально оцінювала ситуацію, що складалася на Волині і, незважаючи на російське походження, активно впроваджувала ідею автокефалії. В число таких ієрархів-іммігрантів входив митрополит Георгій (Ярошевський), перший глава Автокефальної православної церкви в Польщі. Боротьба між прихильниками автокефалії та противниками її набирала такої гостроти, що вилилася в нечуваний серед вищих церковних ієрархів злочин - убивство митрополита Георгія архімандритом Смарагдом (Латишенком), теж іммігрантом, який був відомий як твердий противник автокефальних тенденцій.

Після вбивства митрополита Георгія главою Варшавської митрополії стає єпископ Діонісій (Валединський), виходець із міста Муром Володимирської

губернії. Незважаючи на російське походження, ще будучи єпископом Кременецьким, Діонісій відіграв активну роль в українзації богослужіння та церкви (Рожко В. 1994, с. 72).

Не менш важливу роль в організації національно-церковного руху на Західній Волині відігравали українські діячі в імміграції, такі як: Степан Скрипник (пізніше - довголітній патріарх Української автокефальної православної церкви Мстислав, (Сивіцький М. 2000, с. 46) протоієрей П. Пащевський, брати Видибіди (Олександр і Петро) та інші. В церковному житті північно-західних земель значну роль відігравав професор І. Огієнко (Наріжний С. 1942, с. 318).

Яскравим прикладом боротьби за захист української духовності, православної віри було створення і діяльність Товариства ім. П. Могили в Луцьку. Активна група національно свідомих українців, теж в основному іммігрантів, у 1931 році створили для охорони українського православ'я освіти й культури громадську організацію, назвавши її іменем видатного церковного і громадського діяча Петра Могили. Серед засновників Товариства були І. Власовський, Є. Богуславський, М. Тележинський та інші. Підтримку діяльності Товариства надавали митрополит Діонісій, протопресвітер Павло Пащевський, голова Волинського українського об'єднання та клубу „Рідна хата" в Луцьку, редактор тижневика „Українська нива", посол до польського сейму Петро Певний, посол Степан Скрипник. На сторінках журналу „За соборність", що видавався товариством, друкували свої праці О. Лотоцький, І. Власовський, В. Біднов (Рожко В. 1994, с. 208).

Становлення православної церкви в Польщі на державному рівні відбувалося в основному без гострих конфліктів між вищим духовенством і представниками влади. Значну роль в цьому відіграли відомі церковні та громадсько-політичні діячі в імміграції, з якими влада змушена була рахуватися. Але на місцях ці процеси були переповнені численними конфліктами, невитриманістю, часто застосуванням силових акцій між прихильниками і противниками автокефалії. Значна частина зрусифікованого

православного кліру всіляко перешкождала процесам українізації в церковному житті. Свідченням цього є заяви мешканців сіл Бережанка, Білка, Бодаки, Вербовець, Веселівка, Горинка та інших сіл Кременецького повіту з проханням відправлення богослужіння на українській мові (ЦДІАУЛ України, ф.309, оп.2, спр. 269, арк. 26)¹.

Заяви подібного змісту поступали від жителів Луцького (ЦДІАУЛ України, ф.351, оп.1, спр. 75, арк. 49)², Рівненського повітів (ЦДІАЛ України ф.309, оп.2, спр.271.)³ Волинського воєводства, Дубенського повіту (ДАТО, ф. 148, оп.5, спр. 206.)⁴.

Заворушення і неспокій, які наростали по цілій Волині, заставили польський уряд зайняти позицію, прихильну до українського церковного руху. Після почаївських подій вересня 1933 року, що вилилися в масові виступи з вимогами усунути проросійських священнослужителів та під тиском міністерства сповідань і освіти, Св. Синод на початку 1934р. змушений був перемістити одіозних, промосковської орієнтації священників з Волині до інших єпархій митрополії.

Ці перестановки до певної міри зняли напругу і стали підготовчим актом до призначення архієпископа Олексія (Громадського) керівником волинської православної єпархії. Прихід нового владики вніс новий струмінь у церковно-громадське життя Волині. Поступово було змінено склад Духовної консисторії, де було частково нейтралізовано російських урядовців. Найбільш реакційні особи переміщалися на інші місця служби. Робив це влади́ка Олексій (Громадський) не стільки з переконань, скільки під тиском українських обставин (Чернихівський Г. 1999, с.24).

¹ Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі ЦДІАЛ України), ф.309, оп.2, спр.269, Заяви мешканців сіл Кременецького повіту з проханням відправляти богослужіння українською мовою

² ЦДІАЛ України, ф.351, оп.1, спр.75. Вирізки статей і повідомлень з українських газет про вибори у польський сейм і сенат

³ ЦДІАЛ України, ф.309, оп.2, спр.271. Заяви мешканців сіл Рівненського повіту з проханням відправляти богослужіння українською мовою.

⁴ Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО), ф. 148, оп.5, спр. 206. Прохання прихожан Володимирського собору с. Сотнева, Дубенського повіту та ін. про здійснення богослужінь на українській мові.

В другій половині 30-х років польська влада взяла курс на окатоличення та насильницьке залучення православного волинського населення до римо-католицької церкви (Кучерепа М. 1997, с. 26). Події на Холмщині, де було спалено або висаджено в повітря 117 українських православних церков та брутальна поведінка на по-граниччях Волині КОПу обурила й зворушила не лише українців, але й поміркованих поляків та католиків, які протестували проти цього варварства (Семенюк А. 1996, с.12).

Все ж, незважаючи на порівняно короткочасний період функціонування Української автокефальної православної церкви в Польщі, вона впливала на піднесення національно-церковної свідомості у роки поневолення. Майже всі церковні та громадсько-політичні діячі, які долучилися до цієї справи, були іммігрантами. Вони під тиском політичної реакції реалізували глибинну потребу православного люду - сповідування батьківської віри, користуючись рідною мовою. Вони турбувалися, щоб молоде покоління виростало справжніми патріотами і продовжувало боротьбу за Україну. Не випадково у постанові Волинського єпархіального зібрання представників духовенства і мирян 3-10 жовтня 1921 року в Почаївській Лаврі відмічалось, що, „...для розвитку в дітях прихильності до православної батьківської віри й любові до рідного краю , необхідно знайомити їх з головними моментами історії православної церкви на Україні взагалі, та особливо на Волині, наприклад, початок християнства на Україні з Києва при Св. Володимирі, розвиток християнської віри і християнської науки в ріднім краю" (Православна Волинь. 1922, с.32).

Хоча плани українізації православної церкви в Польщі та її демократизація не були до кінця реалізовані, все ж діяльність української громадськості дала плідні результати. У кінці 30-х років на Волині практикувалися вибори благочинних, помітно розширилося видання церковних та світських часописів, календарів українською мовою. У 1937 році з наявних у Волинській Єпархії 689 парафій у 415 церквах в той чи інший спосіб при богослужінні вживалася українська мова (Стоколос Н. 1994, с.89).

Таким чином, культурно-освітнє і духовне життя волинян у міжвоєнні роки проходило суперечливо і неоднозначно. Спроби української сторони взаємодія-ти з національно-культурним життям Другої Речі Посполитої наштовхувались на офіційний курс польських властей, які в етнічній, мовній, культурній та релігійній інтеграції вбачали лише шлях повної асиміляції українців. Тому весь період перебування Західної Волині в складі польської держави насичений гострою боротьбою українського населення за свої права. Провідниками цієї боротьби виступали лідери національно-визвольного руху, значна частина яких була іммігрантами з Великої України.

На Волинських землях церква мала величезний вплив на людей, християнська мораль у міжвоєнний період виступала як панівна ідеологія. Жодна політична партія не мала такого впливу на маси, як церква. Розуміючи це, українське духовенство по обидві сторони кордонів, що розчленували Волинь, не лише захищали православну віру, але й плекали національну свідомість, мову, культуру (ЦДІА у Львові, ф.348, оп.1, спр.3167. Звіт про перевірку роботи книгарні філіалу товариства у м-ку Крем'янець)⁵.

Українцям не вдалося після Першої світової війни вберегти самостійність. Їх землі поділили чужі держави. Польська влада щодо українців часто була несправедливою, однак вона була більш ліберальна ніж політичний режим Сталіна за східним кордоном.

Поряд з цим, переслідування Української православної церкви, пацифікація і концтабір в Березі-Картузькій викликали спротив українського народу і в першу чергу молоді, серед якої починає зароджуватися націоналізм.

Таким чином, історичні українські землі - Наддніпрянська Україна, Галичина і Волинь у міжвоєнний період, знаходячись в різних соціально-економічних і політичних умовах, взаємно впливали одна на одну. Єдиний український народ, незважаючи на економічні та політичні перешкоди, відчував себе єдиним цілим. Національні ідеї проникали на всі території

⁵ ЦДІА у Львові, ф.348, оп.1, спр.3167. Звіт про перевірку роботи книгарні філіалу товариства у м-ку Крем'янець.

України. Віра в можливість єдиної, соборної і незалежної української держави жила серед українців.

Українська імміграція на Волині у міжвоєнний період була виразником ідей національної незалежності. Найбільш яскраві представники її в умовах панування тоталітарних режимів всіма доступними засобами продовжували боротьбу. Радянський і польський політичні режими шляхом терору та репресій намагалися призупинити, а то й ліквідувати національно-культурний процес українського народу, обмежити його політичні права і свободи. В долях іммігрантів відбитий трагізм епохи. Вони жили у складний і бурхливий історичний час, який увібрав в себе героїзм і драматизм доби революційного перевороту. Це був час творення власної держави і боротьби за неї. Значна частина представників української імміграції на Волині були учасниками і творцями нової історії України, вони на собі відчували велич злетів і ганьбу падіння, перемогу і гіркоту поразки. Наслідком політичної діяльності для багатьох із них став статус іммігранта на своїй українській, волинській землі, але під владою чужих політичних режимів.

Отже, проаналізувавши життя і діяльність іммігрантів, доля яких закинула на Волинь у період між Першою і Другою світовими війнами в складний період бездержавності і перегруповування сил, видно, що більшість з них були об'єднані метою підготовки до наступних битв за ідею і за державу. Панування тоталітарних режимів на Волинських землях не минуло безслідно для краю, так і для тих людей, які своєю працею і політичною діяльністю пробуджували у волинян національну свідомість і організовували їх на захист національних інтересів. Так сталося, що на Західній Волині у цей період сконцентрувався найбільш національно-свідомий елемент, який в основній масі складався з іммігрантських кіл. Неможливо прослідкувати долю кожного з них. За відомими в той час постатями послів і сенаторів від Волині до польського парламенту, духовенства, вчених і учителів, діячів „Просвіти” про яких писала польська і українська преса, за якими слідували і яких переслідували польські органи влади, стояли сотні звичайних людей, членів сімей відомих діячів в

імміграції, а то і просто сьогодні невідомих селян і міщан, яких лихоліття революцій і війн, що пронеслися над Волинню на початку двадцятого століття, штучний поділ кордонів по території етнічних волинських земель, кинули в імміграцію⁶.

Не менш трагічна доля волинської імміграції. На Східній Волині ті, хто перейшов кордон після 1921 року, майже всі були депортовані або фізично знищені як „вороги народу” чи як шпигуни іноземних розвідок. На Західній Волині іммігрантам у 20 - 30-х рр. вдалося, незважаючи на переслідування властей, продовжити політичну та громадську діяльність. Таким чином, заходи, що їх здійснювали уряди в культурно-освітній і релігійних сферах на Волині, стали важливою складовою частиною державної політики Польщі і Радянського Союзу щодо новоприєднаних територій. Їх метою була якнайтісніша інтеграція регіонів зі специфічним національним і конфесійним складом населення, з різним рівнем його політичної та культурної активності, до державно-політичної системи (ДАВО, ф. 198, оп. 1, спр.3. Окружне управління Волинського Українського Об'єднання (ВУО)⁷. Але в часі Другої світової війни багато з них загинуло, хто ж залишився живий, був змушений шукати порятунку в еміграції на Заході, де поза межами своєї Батьківщини вони продовжували працю у всіх ділянках українського емігрантського життя.

І все ж, діяльність української імміграції на Волині принесла свої плоди. Доба національного відродження в період визвольних змагань, плідна праця у міжвоєнні роки породила могутню силу національного пробудження, яка акумулювалася і нагромаджувалася всі наступні роки ХХ століття і з новою силою проявилася в період становлення України як незалежної держави.

⁶ Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО), ф.2, оп.2, спр.462. Інформація постерунків держполіції Кременецького повіту і акти про проведені ревізії в читальнях українського націоналістичного товариства „Просвіта”, а також дані про ліквідацію читальень.

⁷ Державний архів Волинської області (далі ДАВО), ф. 198, оп. 1, спр.3. Окружне управління Волинського Українського Об'єднання (ВУО) м. Луцьк

Zavadskaya, I., Kadenyuk, A. 2019 (52). Political Factors in the Formation and Activity of Agricultural Societies in East Galicia (20s - early 30s XX century) [Online]. <https://istznu.org/index.php/journal/issue/view1>. p. 150-154.

Гон, М. М. 2006. *Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західно-українських землях у міжвоєнний період*. Волинські обереги.

Гон, М. М. 2007. *Міжетнічна взаємодія на західноукраїнських землях у міжвоєнний період* (Doctoral dissertation, Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України).

Гон, М. М. 2011. Забезпечення прав етнічних меншин у другій Речі Посполитій. *Філософія. Педагогіка. Суспільство*, 2011, 250-262.

К истории Православной Церкви в Польше за 10-летие пребывания во главе Ее Блаженнейшего Митрополита Дионисия. 1937. Варшава: Синодальная типография.

Крамар, Ю. В. 2015. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк, 404 с.

Кучерепа, М. 1997. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919 - 1929рр.). Україна - Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918 - 1947 рр." Варшава, 12 - 24 травня 1997. С. 11-28.

Кучерепа, М. 2008. Український політикум Волині 1921–1939 років: спроба узагальнення.

Наріжний, С. 1942. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома війнами. Прага.

Православна Волинь. Частина офіційна. 1922. № 1-4. С. 24 – 36.

Рожко, В. 1994. Митрополит Полікарп. Вінніпег. Канада: Спадщина, 1994.

Рожко, В. 1994. Товариство ім. Петра Могили в Луцьку Вінніпег. Канада: Спадщина С. 206 -212.

Семенюк, А. 1996. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. - Міннеаполіс, Міннесота, США.

Сивіцький, М. 2000. Записки сірого волиняка. 2-е видання. Київ. Видавництво ім. Олени Теліги.

Скакальська, І. Б. 2013. *Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині (1921–1939 рр.)* (Doctoral dissertation, Вектор).

Соловей, О. Г. 2004. Імміграційні процеси на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.

Стоколос, Н. 1994. Українізація Православної Церкви на Волині у 23-30 рр. ХХ ст. Історичний досвід і сучасність. Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції Луцьк 16-18 червня 1994 р. „Волинь і волинське зарубіжжя.” – Луцьк. С. 86 - 89.

Ткачук, В. В. 2010. Українізація православного церковного устрою на Волині в 1930-х рр. *Історичний архів. Наукові студії*, (4).

Фотієв, К. 1997. Попытки Украинской Церковной автокефалии в ХХ в. Православная Церковь на Украине и в Польше в ХХ столетии 1917-1950 гг. - М.: Крутицкое патриаршее подворье. С. 7-76.

Чернихівський, Г.І. 1999. Кременеччина від давнини до сучасності. - Кременець: Папірус.

I.Zavadskaya, A. Kadenyuk. 2019 (52). Political Factors in the Formation and Activity of Agricultural Societies in East Galicia (20s - early 30s XX century) <https://istznu.org/index.php/journal/issue/view1> p. 150-154.

Hon, M. M. 2006. Osoblyvosti mizhetnichnoï vzaïemodïï v konteksti politychnykh protsesiv na zakhidno-ukraïnskykh zemliakh u mizhvoiennyi period. Volynski oberehy. [in Ukrainian]

Hon, M. M. 2007. Mizhetnichna vzaïemodiia na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period (Doctoral dissertation, Instytut politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen im. IF Kurasa NAN Ukrainy). [in Ukrainian]

Hon, M. M. 2011. Zabezpechennia prav etnichnykh menshyn u druhii Rechi Pospolytii. Filosofiia. Pedahohika. Suspilstvo, 250-262. [in Ukrainian]

K ystoryy Pravoslavnoi Tserkvy v Polshe za 10-letye prebyvanye vo hlave Ee Blazhenneisheho Mytropolyta Dyonyisia. 1937. Varshava: Synodalnaia typohrafiia.

Kramar, Yu. V. 2015. Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia. Lutsk, 404 s. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. 1997. Natsionalna polityka Druhoi Rechipospolytoi shchodo ukraintsiv (1919 - 1929rr.). Ukraina - Polshcha: vazhki pytannia. Materialy II mizhna-rodnoho seminaru istorykiv „Ukrainsko-polski vidnosyny v 1918 -1947 rr.” Varshava, 12 - 24 travnia 1997. S. 11-28. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. 2008. Ukrainskyi politykum Volyni 1921–1939 rokiv: sprobа uzahalnennia. [in Ukrainian]

Narizhnyi, S. 1942. Ukrainska emihratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii mizh dvoma viinamy. Praha. [in Ukrainian]

Pravoslavna Volyn. Chastyna ofitsiina. 1922. № 1-4. S. 24 – 36. [in Ukrainian]

- Rozhko, V. 1994. Mytropolyt Polikarp. Vinnipeg. Kanada: Spadshchyna, 1994. [in Ukrainian]
- Rozhko, V. 1994. Tovarystvo im. Petra Mohyly v Lutsku Vinnipeg. Kanada: Spadshchyna S. 206 -212. [in Ukrainian]
- Semeniuk, A. 1996. Na temu ukrainsko-polskykh vidnosyn krytychni zauvazhennia. - Minneapolis, Minnesota, SILA. [in Ukrainian]
- Syvitskyi, M. 2000. Zapysky siroho volyniaka. 2-e vydannia. Kyiv. Vydavnytstvo im. Oleny Telihi. [in Ukrainian]
- Skakalska, I. B. 2013. Polityko-sotsialni vymiry ta etnokulturni transformatsii ukrainskoi elity Zakhidnoi Volyni (1921–1939 rr.) (Doctoral dissertation, Vektor). [in Ukrainian]
- Solovei, O.H. 2004. Immihratsiini protsesy na Volyni u mizhvoiennyi period (1921-1939 rr.) Avtoreferat disertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. – Lviv, Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian]
- Stokolos, N. 1994. Ukrainizatsiia Pravoslavnoi Tserkvy na Volyni u 23-30 rr. XX st. Istorychnyi dosvid i suchasnist. Tezy dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Luts'k 16-18 chervnia 1994 r. „Volyn i volynske zarubizhzhia." – Luts'k. S. 86 - 89. [in Ukrainian]
- Tkachuk, V. V. 2010. Ukrainizatsiia pravoslavnoho tserkovnoho ustroiu na Volyni v 1930-kh rr. Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii, (4). [in Ukrainian]
- Fotyev, K. 1997. Porytky Ukraynskoi Tserkovnoi avtokefalyy v XX v. Pravo-slavnaia Tserkov na Ukrayne y v Polshe v XX stoletyy 1917-1950 hh. -M.: Krutyskoe patryarshee podvore. S. 7-76. [in Russian]
- Chernykhivskyi, H.I. 1999. Kremenechchyna vid davnyny do suchasnosti. - Kremenets: Papirus. [in Ukrainian]

Каденюк Олександр Степанович

д.і.н., професор кафедри теоретико-правових і соціально-гуманітарних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету
Україна, м. Кам'янець-Подільський

akadenyuk@gmail.com

тел. 067 707 95 04

Завадська Ірина Михайлівна

к.і.н., доцент кафедри теоретико-правових і соціально-гуманітарних дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету
Україна, м. Кам'янець-Подільський

irynazavadska80@gmail.com

